

Yakın Dönem Hâlidîlik Âdâbına Kaynak Bir Eser: Âdâb-ı Şeyh Fethullah Verkânîsî

Mehmet Saki ÇAKIR | orcid.org/0000-0003-1216-7249 | m.saki@hotmail.com

Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Anabilim
Dalı, Uşak, Türkiye

<https://ror.org/05es91y67>

Öz

Şeyh Fethullah Verkânîsî (ö. 1317/1899), XIX. yüzyılın son çeyreğinde Bitlis'te yaşamış alim bir sûfidir. Tedris faaliyetlerinde de bulunan Verkânîsî, farklı alanlarda birçok eser telif etmiştir. Bu eserler içerisinde *Âdâb* risalesi Hâlidîlik açısından önem arz etmektedir. Zira Nakşî-Hâlidîliğin günümüzde aktif olan birçok kolu, tarikatın âdâbını bu eseri örnek olarak uygulamaktadır. Müteşeri' bir sûfi olan Verkânîsî, eserinde şariat-tarikat dengesinde, şariatın kurallarını ölçü almıştır. Bu bağlamda selefleri gibi o da tarikatın esasını şariatın temelleri üzerine bina eder. Tarikatın amacını ise, “amelde ihlası kazanmak için *muhabbet-i zâtiyyeyi* elde etmeye çalışmak” olarak belirler. Ona göre nefisten kaynaklanan gafletin giderilmesi, ancak muhabbet ile gerçekleşebilir. Fakat bu muhabbet aşırıya gidip şariatın sınırı aşılmamalıdır. Verkânîsî, bu kapsamda bazı sûflerin sekr veya muhabbetten kaynaklı şathiyelerini eleştirir. Tasavvufi eğitimin mutlaka bir mürşid nezdinde alınması gerektiğini savunan Verkânîsî'ye göre mürid, mürşidine muhabbetle bağlanıp sadık bir biçimde teslim olmalıdır. Verkânîsî, müridin tarikata intisâb ederken لازم olan şartları detaylıca anlatmış ve bu âdâb, ondan sonraki silsilelerde uygulanagelmiştir. Ona göre intisâb eden mürid, itikadını ehl-i sünnete göre tashih etmeli ve bidatlerden sakınarak dört mezhepten birine tabi olmalıdır. Müridin günlük virdleri hakkında da bilgi veren Verkânîsî, özellikle letâîfin manevi bağlantılarını detaylandırmış ve nefy u isbâtı formel bir biçimde izah etmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tasavvuf, Nakşibendîlik, Hâlidîlik, âdâb, Şeyh Fethullah Verkânîsî.

Atıf Bilgisi

Çakır, Mehmet Saki. “Yakın Dönem Hâlidîlik Âdâbına Kaynak Bir Eser: Âdâb-ı Şeyh Fethullah Verkânîsî”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (Ocak 2025), 210-230. DOI: 10.69576/ihya.1580172

Geliş Tarihi	06 Kasım 2024
Kabul Tarihi	07 Ocak 2024
Yayın Tarihi	15 Ocak 2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	ihyajournal@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A Source Work on the Recent Period Khalidiyya Ādāb: Ādāb of Sheikh Fathullah Varqānisī

Mehmet Saki ÇAKIR | orcid.org/0000-0003-1216-7249 | m.saki@hotmail.com

Associate Professor, Uşak University, Faculty of Theology, Department of Tasawwuf, Uşak, Türkiye

<https://ror.org/05es91y67>

Abstract

Sheikh Fathullah Varqānisī (d. 1317/1899) is a sufi 'ālim who lived in Bitlis in the last quarter of the 19th century. Varqānisī, who also engaged in educational activities, has authored many works in different fields. Among these works, the risāle of ādāb is important for Khālidiyya. Because many branches of the Naqshbandi-Khālidiyya, that are active today apply the rules of the order by taking this work as an example. Varqānisī, a sufi who paid attention to sharia, took the rules of sharia as a measure in his work in the balance between sharia and tariqah. He defines the aim of the tariqa as "to strive to muhabbt-i zatī in order to attain sincerity in action." According to him, the elimination of heedlessness originating from the nafs can only be achieved through muhabbat. However, this muhabbat should not be excessive and should not exceed the limits of the sharia. In this context, Varqānisī criticizes the shathiyas of some sufis that stem from *sakr* or muhabbat. According to Varqānisī, who argues that sufi training must definitely be received from a murshid, the disciple must be attached to his murshid with muhabbat and submit to him loyally. Varqānisī explained in detail the conditions required for a disciple to join the order, and these rules were applied in the following silsila of Khālidiyya. He gave information about the daily dhikr of the disciple, especially detailed the spiritual connections of the *latā'if*, and explained the *nafy u isbāt* in a formal way.

Keywords

Sufism, Naqshbandiyya, Khālidiyya, ādāb, Sheikh Fathullah Varqānisī.

Citation

Çakır, Mehmet Saki. "A Source Work on the Recent Period Khalidiyya Ādāb: Ādāb of Sheikh Fathullah Varqānisī". *İhya International Journal of Islamic Studies* 11/1 (January 2025), 210-230. DOI: 10.69576/ihya.1580172

Date of Submission	06 November 2024
Date of Acceptance	07 January 2025
Date of Publication	15 January 2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ihyajournal@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Extended Abstract

Abu Nasr Sarrāj al-Tūsī (d. 378/988) included "the manners of righteous servants" among the sources adopted by sufis. According to him, while sufis follow the Qur'an and the Sunnah, they also pay attention to adhering to the manners of the righteous servants whom they take as examples in their time. Thus, "the manners of sufis" hold significant importance in the field of sufism. In this context, works on manners that contain the principles and teachings of sufi education in the orders where spiritual experiences are comprehended have been written. The oldest known among them is Suhrawardī's work titled *'Awārif al-Ma'ārif*. Throughout history, Sufis have authored similar works describing the manners of orders and the relationship between disciples and masters. This phenomenon is present in almost every sufi order. Many branches of Naqshbandi-Khalidiyya spread throughout Anatolia in the 19th century. Among these, the branch initiated by Sayyid Taha of Hakkari, which has continued to spread widely to the present day, stands out. The most prominent chains originating from Sayyid Taha's branch have been the Norshin and its subsequent branches. In these branches, aside from letters, two main works on the manners of sufi education are notable. One is the *Minah* by Sayyid Sıbgatullah al-Arvāsī, and the other is the *Risāla of Âdâb* by Shaykh Fathullah al-Verkânîsi. While *Minah* contains more content related to Sufi thought, Shaykh Fathullah's treatise focuses directly on the daily teachings of the order. This work, relatively systematic in its treatment of the subjects, includes instructions for disciples regarding the purpose and principles of the order, the manners of initiation, individual litanies practiced, and the practice of rabita (spiritual connection). What makes this work significant in terms of sufi studies is that it is not merely a book on sufi manners that remains on the shelves but a reference work that later sufi chains have taken as a fundamental guide or source in their understanding of "manners (âdâb)." Among the main lodges that consider this work a primary source in their order practices are Norshin, Okhin, Zoqayd, Choqrash, Tashkasan, Erzincan Kırtıloglu, Hazan, Haznevis, and Manzil, many of which are still active. Furthermore, the deputies who received authorization (khilāfah) from these centers and carried out activities, both large and small, in various parts of Anatolia can also be mentioned. In his work, Shaykh Fathullah first addresses the purpose and principles of the order. According to him, the aim of the order is to attain love (muhabbat) to ensure sincerity in worship. However, this love should be directed solely towards Allah, both in religious deeds and in spiritual states. As the fundamental principle of the order, he emphasizes adherence to the Prophet Muhammad (peace be upon him) and loyalty to and love for the master (murshid). According to Shaykh Fathullah, for one to be able to implement the aim and principles of the order, they must be affiliated with a master, as avoiding heedlessness (ghaflah) is necessary to attain love. This, in turn, is only possible through the spiritual training of a master. Shaykh Fathullah mentions that eight conditions must be fulfilled for initiation into the order and provides information on how these conditions are to be applied. Among these conditions are repentance (tawbah), which is the first rank in Sufism, the rabita to the master, which signifies attachment to the master, and the rabita of death (rabita-i mawt), which helps to remove love for the world. After initiation, it is deemed necessary for the disciple to correct their creed according to the Ahl al-Sunnah belief. Accordingly, the disciple should adhere to one of the theological and jurisprudential schools of Ahl al-Sunnah. Additionally, the disciple must avoid

innovations (bid'ah) and adhere to strictness (azimah) instead of concessions (rukhsah). Shaykh Fathullah also addresses the issue of leaving the order, stating that a disciple leaves the order either by saying "I have left the order" or by committing a major sin. While discussing remembrance (dhikr), which is considered one of the most important principles of the order, Shaykh Fathullah provides details on its nature and method. The disciple begins their daily litany with the invocation of the Divine Name (lafz al-jalālah) on the heart and continues with the invocation on the subtle centers (latā'if) after reaching a certain level. While providing detailed information on the subtle centers, it is observed that Shaykh Fathullah was influenced by Imam Rabbani in this regard. After the litany of the subtle centers, he discusses the invocation of negation and affirmation (*lā ilāha illā Allāh*), explaining how it should be practiced in terms of its rules, conditions, and manners.

Giriş

Ebu Nasr Serrâc Tûsî, (ö. 378/988) sûfîlerin esas aldığı kaynaklar arasında "salih kulların âdâbı"nı saymıştır.¹ Buna göre sûfîler, Kur'an ve sünnete tabi olurken, kendi dönemlerinde örnek aldıkları salih kulların âdâbına riayet etmeye dikkat ederler. Dolayısıyla "sûfîlerin âdâbı" tasavvuf alanında mühim bir yer edinmektedir. Bu manada manevi tecrübelerin idrak edildiği tarikatlarda tasavvufî eğitimin esas ve öğretilerini içeren âdâb eserleri yazılmıştır. Bunlardan bilinen en eskisi Ebû Hafs Şihâbüddîn Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) *Āvârifü'l-ma'ârif* eseridir.² Tarih boyunca sûfîler bu esere benzer bir biçimde tarikat âdâbını ve mürid-mürşid ilişkilerini anlattıkları eserler yazmışlardır.³ Bu husus hemen her tarikatta mevcuttur.

Nakşî-Halidîliğin birçok kolu XIX. yüzyılda Anadolu'da yayılmıştır. Bunlar içerisinde günümüze kadar yaygın bir biçimde devam eden kolların başında Seyyid Taha Hakkarî (ö. 1269/1853) kolu gelmektedir.⁴ Seyyid Taha kolundan gelen en etkin silsileler, Norşin ve devamındaki kolları olmuştur. Bu kollarda mektuplar dışında tasavvufî eğitimin âdâbına dair esas alınan iki eserden söz edilebilir. Bunlardan biri Seyyid Sıbgatullah Arvasî'nin (ö. 1287/1870) *Minah* eseri⁵ diğeri de Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin *Ādâb* risalesidir. *Minah* eserinde daha çok tasavvuf düşüncesine dair içerik bulunurken, Şeyh Fethullah'ın *Ādâb* risale-

¹ Ebu Nasr Serrâc Tûsî, *el-Luma' fi't-tasavvuf* (Kahire: Şirketü'l-Kuds, 2008), 175-242.

² Şehabeddin Sühreverdi, *Āvârifü'l-ma'ârif* (Kahire: Mektebetü's-sakâfetu'd-dîniyye, 2006), 444-490.

³ Bu konuda yapılmış bir çalışma için bk. Safi Arpaguş - Kübra Betül Bayındır, "Tasavvuf Ādâb ve Erkân Risâleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2017), 285-315.

⁴ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Saki Çakır, *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhı: 19. yüzyılda Nakşibendî-Hâlidîlik* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021).

⁵ Eser hakkında yapılmış bir çalışma için bk. Mehmet Saki Çakır, *XIX. Yüzyıl Doğu ve Güneydoğu İrfanı Kaynaklarından Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin Minah İsimli Eseri (Tahkik ve İnceleme)* (İstanbul: Haşemî Yayınevi, 2019).

sinde doğrudan günlük tarikat öğretisi ve uygulamalarına dair detaylar bulunmaktadır. Nispeten konuların sistematik bir biçimde ele alındığı bu eserde; tarikatın amacı, esasları, intisâb âdâbı, uygulanan ferdi virdler ve rabıtaya dair müridlere talimatlar yer almaktadır.

Eseri tasavvuf araştırmaları açısından önemli kılan husus, yalnızca raflarda duran bir tasavvuf âdâbı eseri olmanın ötesinde, sonraki tasavvuf silsilelerinin, âdâb anlayışında temel aldığı veya kaynak olarak gösterdiği bir başucu eseri niteliği taşımasıdır. Bu eseri tarikat uygulamalarında temel kaynaklardan addeden başlıca dergahların arasında, birçoğu hâlen aktif olan Norşin, Ohin, Zokayd, Çokreş, Taşkesen, Erzincan Kırtıloğlu, Hezan, Haznevîler ve Menzil yer almaktadır. Yine bu merkezlerden hilafet alıp Anadolu'nun çeşitli yerlerinde irili ufaklı faaliyet gösteren halifeleri de sayabiliriz. Çalışmada Şeyh Fethullah'ın Âdâb risalesi incelenecek ve muhtevası üzerine analizler yapılacaktır. Böylece günümüzde faaliyette bulunan birçok tasavvufî merkezin kaynak olarak aldığı Âdâb risalesi hakkında bir mukayese yapma imkânı sunulacaktır.

1. Şeyh Fethullah Verkânîsî ve Âdâb Risalesinin Tanıtımı

1.1. Şeyh Fethullah Verkânîsî ve Silsilesi

Şeyh Fethullah, 1846 yılında Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Verkânîs köyünde doğmuştur. Oğlu Şeyh Alaeddin'in söylediğine göre, nesilleri Hz. Ömer'den geldiğinden neseben Ömerî diye bilinirler. Yine büyük dedeleri, bölgenin meşhur sûfîlerinden Zülüyye tarikatının reisi Şeyh Musa Farukî Mardinî'dir.⁶

Zahiri ilimlerdeki eğitimini, bölgenin meşhur alimlerinden Molla Resul Sıpkî, Molla Abdurrahman Mellekendî ve Muşlu Molla Tayyib'te tahsil edip ilmî icazetini Molla Tayib'ten almıştır.⁷ Medrese eğitimini tamamladıktan sonra birçok yerde müderrislik yapmış; bu yerler arasında Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Koğak (Dokuzpınar) köyü ile Abırîf (Esenlik) köyü de bulunmaktadır. Şeyh Fethullah, müderrislik yaptığı dönemde tasavvufî eğitim almak için mürid arayışına koyulur. Fakat hiçbir şeyh onu cezbetmez. Bulunduğu bölgede Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin şöhretini duyunca, annesinin tavsiyesi üzere onu ziyaret etmeye niyetlenip Hizan'a bağlı Gayda köyüne gider. Ancak oraya vardığında Arvâsî'nin vefat ettiğini görür. Bu duruma üzülen Verkânîsî, Arvâsî'yi rüyasında görüp etkilenir ve istihare neticesinde Arvâsî'nin halifesi Şeyh Abdurrahman Tâğî'ye (ö. 1304/1886) intisâb eder.⁸

Şeyh Fethullah, Norşin'e taşınıp bir yandan şeyhinden tasavvufî eğitim alırken bir yandan da orda müderrislik yapar.⁹ Tasavvufî eğitimini tamamlayıp hilafet alınca, Norşin'de kalıp tekkede hizmete devam eder. Şeyh Abdurrahman Tâğî vefat ettiğinde birçok halifesi

⁶ Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Âdâbu't-tarîkati'n-Nakşibendiyye* (İstanbul: Haşemî Yayınevi, 2013), a (giriş). Şeyh Musa, kabri Mardin-Diyarbakır yolu üzerinde olup 12. yüzyılda yaşamış olup Şeyh Abdülkadir Geylânî ile görüşmüştür. Kurduğu tarikat Zülüyye tarikatı olarak bilinmektedir.

⁷ Âsım Ohinî, *Bir ketü'l-kelîmât*, Bitlis: Ohin Medresesi Kütüphanesi, 71.

⁸ Ohinî, *Bir ketü'l-kelîmât*, 40-42.

⁹ Ohinî, *Bir ketü'l-kelîmât*, 43.

olmasına rağmen, onu kendi yerine postnişîn kılar. Diğer halife ve müridler de Şeyh Fethullah'ı tekkenin en büyüğü olarak kabul eder.¹⁰

Şeyh Fethullah, Norşin'de ikamet ettiği sürede şeyhinin oğlu Şeyh Muhammed Diyâuddin'in tasavvufi eğitimiyle ilgilenmiş ve ona hilafet verene kadar orada kalmıştır. Şeyh Muhammed Diyâuddin hilafet alınca tekkeyi ona teslim edip Norşin'den ayrılmıştır. Önce Bitlis Mutki'ye bağlı Ohin köyüne daha sonra Bitlis merkeze taşınmıştır. 1317/1899 yılında 53 gibi genç sayılabilecek bir yaşta Bitlis'te vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.¹¹ Şeyh Fethullah Verkānisî'den sonra onun yolunu temsilen, irşad ve tedris faaliyetleriyle oğlu Şeyh Alaeddin Ohinî sürdürmüştür. Şeyh Alaeddin, tasavvufi eğitimini ise Şeyh Muhammed Diyâuddin'de tamamlayıp ondan hilafet almıştır.¹² Günümüzde halen torunları onun yolunu daha çok medrese faaliyetleriyle Ohin'de devam ettirmektedirler.

Şeyh Fethullah birçok halife yetiştirmiştir. Halifeleri şunlardır: Şeyh Muhammed Diyâuddin (Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin oğlu), Seyyid Hasan Arvâsî (Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin oğlu), Seyyid Abdulgaffar Arvâsî (ö. 1914), Molla Ahmed Karakoyî, Molla Ömer Horosî, Molla Hasan Ademî.¹³

Silsilesi Mevlânâ Halid Bağdâdî'ye uzanan Şeyh Fethullah Verkānisî, zahir-batın alanında ilmi yetkinliğiyle ön plana çıkan bir sūfidir. Bu ilmi birikimiyle birçok alanda eser telif etmiş ve ulema ile mektuplaşmıştır. Eserleri şunlardır: *el-Küfrü ve'l-kebâir, Ādâb-ı Fethullah, Avâmil, Menâsiku'l-hac, Mektûbât, Vefât-ı Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî ve Risâle-i akâid*.¹⁴ Hatmi hâcegân methiyesinde "şeyhu'-ş-şer'ati ve şehbâzu't-tarîkati" lakabıyla vafedilmesi, şeriat-tarikat ilişkisinde gözettiği dengeyi göstermektedir. Bu durum açık bir biçimde, mektuplarının bir kısmının fikhî konular bir kısmının da tasavvufi meseleler olmasından anlaşılmaktadır.

Mevlânâ Hâlid'e uzanan silsilesi şöyledir.

Mevlânâ Halid Bağdâdî (ö. 1827)

Seyyid Taha Nehrî (ö. 1853)

Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (ö. 1870)

Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî (ö. 1886)

Şeyh Fethullah Verkānisî (ö. 1899)

1.2. Ādâb Risalesi

Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye ekolu âdâbını konu edinen Arapça bir eserdir. Eserin bir nüshası, Ahmed Hilmi Koğî'nin (ö. 1996) derlediği *el-Kelimâtu'l-kudsiyye li's-sâdâdi'n-*

¹⁰ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 72.

¹¹ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 69, 96-97.

¹² İbrahim Baz, *Şeyh Asım Ohini ve Birketü'l-Kelimat fî Manâkibi Ba'di's-Sadat İsimli Eseri* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2018), 34.

¹³ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 99-102.

¹⁴ Bu eserlerin bir kısmı, Ohin Medresesi Kütüphanesi'ndedir.

Nakşibendiyye adlı mecmuada, 279-288 sayfa aralığındadır.¹⁵ Bu nüshanın başında not edildiğine göre eser; Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin, pîrdâşî Şeyh Muhammed Sâmî Erzincânî'ye (ö. 1912) gönderdiği bir mektuptan ibarettir. Eser, bu nüsha esas alınarak *Âdâbü't-Tarîkati'n-Nakşibendiye* adıyla Hâşimi Yayınevi tarafından 2013 yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Şeyh Fethullah, eserinde Hâlidîlik tarikat erkân ve âdâbını topluca sistematik bir biçimde ele almıştır. Eserin muhtevasında genel olarak, tarikatın amacı, esasları, tarikata intisap âdâbı, teveccüh, letâif, nefy u isbât, rabîta ve kalbin özelliklerine dair konular yer almaktadır. Kalbin özelliklerinden bahsederken betimlediği manevi mertebeler dikkat çekidir. Verkânîsî, eserinde yer yer Şah-ı Nakşibend (ö. 791/1389) ve İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) gibi daha önceki Nakşibendî büyüklerine atıflarda bulunur. Çalışmada, mevcut matbu nüshanın yanı sıra Şeyh Fudayl Zokaydî'nin istinsah ettiği nüshadan da faydalanılmıştır.

Risalenin girişinde Şeyh Fethullah'ın oğlu Şeyh Aleddin Ohinî, eserin yazılış gayesini, "tarikat ve hakikat kokularından istifade edilmesi" şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca meşhur kitaplarda dahi bulunmayan meselelerin bu eserde yer aldığını söylemiştir.¹⁶

2. Âdâb Risalesinde Hâlidîliğin Amacı ve Esasları

2.1. Tarikatın Amacı

Şeyh Fethullah, tarikatın amacında iki kavrama dikkat çeker: Bunlardan biri ihlas, diğeri ise *muhabbet-i zâtiyye*. Tarikattaki asıl hedef, amelde ihlusa ulaşmak olsa da buna erişebilmek için öncelikle ihlusa götüren temel sebep olan *muhabbet-i zâtiyye*yi kazanmak gerekmektedir. *Muhabbet-i zâtiyye*yi İmâm-ı Rabbânî şu şekilde açıklar:

Kul nefsinin muradından tümüyle sıyrılmadıkça, Rabbi onun muradı olmaz ve Hakk'ın muhabbeti onun kalbine yerleşmez. Bunun olması ise, *tecelli-yi zâtîye* bağlı olan *fenâ-yı mutlak*ın gerçekleşmesiyle mümkündür. Çünkü karanlıkların tümüyle ortadan kalkması ancak güneşin tam olarak doğmasıyla olur. Zâtî muhabbet diye ifade edilen bu sevgi meydana gelince, sevenin nazarında sevgilinin nimet vermesi ile elem vermesi aynı olur. Bunun sonucunda da ihlâs oluşur.¹⁷

Şeyh Fethullah'a göre mürid, ihlas için *muhabbet-i zâtiyye*yi elde ettiğinde, bunun belirtileri oluşacaktır. Bu manada sözleri, eylemleri, duruşu hatta mizahında bile Allah rızasını gözetmeye başlayacaktır. Bu ihlasın neticesinde mürid, muhabbetin etkisiyle dünyevi menfaatler bir yana, dini ya da tasavvufî terakkileri bile mülâhaza etmekten uzak kalır. Böylece saf bir kulluğu gaye edinir. Şeyh Fethullah'ın tarikatın amacına dair ifadeleri şöyledir:

¹⁵ Ahmed Hilmi Koğî, *el-Kelîmâtü'l-kudsiyye li's-Sâdât-i'n-Nakşibendiyye* (Siirt: Tillo Medresesi Kütüphanesi, 1979).

¹⁶ Verkânîsî, *Âdâbu't-tarîkati'n-Nakşibendiyye*, b (giriş).

¹⁷ İmâm Rabbânî Ahmed Sirhindî, *Mektûbât*, çev. Muhammed Murad Minzelevî (İstanbul: Yâsin Kitabevi, 2006), 1/33-34 (24. mektup).

Bilesin ki; tarikat-ı ‘aliyye-i Nakşibendiyyenin kuruluş amacı, -Allah Teâlâ bu tarikatın sâdâtlarının sırlarını yüce eylesin- amelde ihlâsı kazanmak için *muhabbet-i zâtiyyeyi* elde etmeye çalışmaktır. Öyle ki bütün ameller, hal ve hareketler, sözler hatta mizah bile Allah için olsun. Buna çalışırken, dinî ve uhrevî bir menfaat mülâhaza edilmemeli hatta tarikattaki terakki ve vusûl makâmı bile düşünülmemelidir.¹⁸

2.2. Tarikatın Temel Esasları

Tarikatın amacı, Şeyh Fethullah tarafından “amelde ihlâsı kazanmak için *muhabbet-i zâtiyyeyi* elde etmeye çalışmak” şeklinde ifade edilmiştir. Ancak bu amacın gerçekleşmesi, belirli ilkelere bağlanmıştır. Eserin başında ve sonunda yer alan bu ilkeler, topluca şu iki temel esas çerçevesinde değerlendirilebilir:

1. Hz. Muhammed’in (a.s.) şeriatına tabi olmak: Bu ilke, tasavvuf eserlerinde genel olarak “şeriata ittiba” şeklinde ifade edilmektedir. Nakşibendilikte de bu husus, en başta Şâh-ı Nakşibend tarafından temel bir esas olarak belirlenmiştir.¹⁹ Şeyh Fethullah da seleflerine uyarak şeriata ittiba’da “herhangi bir bidat veya ruhsata bulaşmadan” kaydı düşmüştür. Ona göre bu esas, Nakşibendî şeyhlerinin eksik olmasını mümkün görmediği en büyük rükündür. Bu rükne göre mürid, bütün farz ve vaciplere uymalı; haram ve mekruhlardan da sakınmalıdır. Aksi takdirde mürid, bir mekruhu hatta hilaf-ı evlâyı bile işlerse manevi nisbet göremez.²⁰

2. Mürşide muhabbet beslemek: Bu ilke de diğeri gibi daha önceki Nakşibendî şeyhlerinin temas ettiği bir esastır. Nitekim mürşidi Şeyh Abdurrahman Tâğî şöyle der: “...Bilesin ki yüce Nakşibendî tarikatı ihlâs, muhabbet ve teslimiyet ekseninde kurulmuştur. Bunlar ne kadar artarsa sahibinin derecesi, Allah’a olan yakınlığı ve vuslatı da o kadar artar. Bunlar tam olunca da asıl maksat olan yakînî iman ve gaybî müşahede hâsıl olur...”²¹ Bunun temel gayesi tasavvufi eğitimin sağlıklı bir biçimde sürdürülmesi ve gafletin giderilmesidir. Gafletten uzak durma her halde sağlanmalıdır. Öyle ki yalnızken-toplumdayken, dostlarla-yabancılarla, kızgınlıkta-sakinlikte, açlıkta-toklukta ve tefrikayı gerektiren bütün durumlarda, kalbi fitne ve tefrika rüzgârlarından etkilenmeyecek bir bütünlükte uyanık tutmalıdır. Kalbin gafletten arındırılması, bir yandan mürşid muhabbetini yerleştiren rabita ile diğer yandan gafletin zıttı olan zikir sayesinde mümkündür.²²

Şeyh Fethullah, şeyhi Abdurrahman Tâğî’ye uyarak, mürşide muhabbet beslemeyi “tabi olunan şeyhe ihlas, muhabbet ve teslimiyetle bağlı olmak” şeklinde ifade eder. Buna göre

¹⁸ Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Ādâb-ı Şeyh Fethullah*, çev. Mehmet Saki Çakır (İstanbul: Hâcegân Yayınları, 2018), 21-22.

¹⁹ Hâce Muhammed Pârsâ Buhârî, *Kudsiyye (Kelîmât-ı Bahâeddin-i Nakşibend)* (Tahran: Kitaphâne-i Tahûrî, 1975), 8.

²⁰ Verkânîsî, *Ādâb*, 22-61.

²¹ Şeyh Abdurrahman Tâğî, *Mektûbât* (İstanbul: Haşemî Yayınevi, 2020), 148 (23. Mektup).

²² Verkânîsî, *Ādâb*, 22-23.

mürîd şeyhine sadık bir biçimde teslim olarak muhabbet beslemelidir. Verkânîsî, bu üç hususun en aşağı ve en yüksek mertebesini de izah etmiştir. Buna göre, mürşide karşı sadık ve ihlaslı olmanın en aşağısı, “dünya kutuplarla dolu olsa da mürîd, kendi feyiz kapısının şeyhinin elinde olduğunu bilmesidir.” İhlasın en yüksek mertebesi ise “mürîd, şeyhinin bütûn hal ve hareketinin hatta sıradan eylemlerinin dahi Allah için olduğuna inanmasıdır.” Böylece mürîd şeyhinin Allah’ın rızasına uygun hareket ettiğine inanacak ki ona muhabbet beslesin. Aksi takdirde mürîd, Allah rızasına uygun davranmadığına inandığı bir mürşide muhabbet besleyemeyeceği gibi aralarındaki ilişki dünyevi menfaate dönüşür.²³

Mürîdin şeyhine duyduğu muhabbetin en düşük mertebesi, şeyhinin isteklerini kendi tüm isteklerine tercih etmesidir. Muhabbetin en yüksek mertebesi ise, “bir avare gibi kendi arzularını tamamen yok sayarak”, şeyhinin istediği her şeyi kendi muradı olarak görmesidir. Bu durumda, mürîdin nefsinde bir işi yapma ya da yapmama konusunda hiçbir niyet barındırmaması gerekir. Şeyhine teslimiyetin en düşük derecesi, mürîdin şeyhinin tasarrufu altına girerek onun istediği her şeyi ona bildirmekten çekinmemesidir. Teslimiyetin en yüksek derecesi ise ister dünyevi ister uhrevi olsun, herhangi bir işe niyet etmeksizin tamamen şeyhinin emrine tabi olmaktır.²⁴

Muhabbetin unsurlarını izah ettikten sonra Verkânîsî, muhabbetin sebep olabileceği sakıncalı durumlardan da söz eder. Bu bağlamda, şeriat-hakikat ilişkisi açısından muhabbetin sınırlarının şeriat ile belirlenmesi gerektiğine dikkat çeker. Ona göre muhabbet, çoğu defa kişiyi şeriata muhalif şeylerle karşı karşıya bırakabilir. Bunun gerekçesini ise sekr haline bağlar. Çünkü sekr halinde mürîd, nefisini ve menfaatini görmemeye başlar. Dolayısıyla çoğu zaman insana galib gelip ona şeriatın sınırlarını unutturabilir. Bundan dolayı muhabbet, bir yönden gerekli bir esas iken, sakıncaları açısından ise ağır bir yükür.²⁵ Verkânîsî muhabbetin bu iki yönüne dair Hâfız Şîrâzî’nin şu mısramı nakleder:

Aşk önceleri kolay olmuştu, ne var ki sıkıntı ve zorlukları sonra ortaya çıktı.²⁶

Şeyh Fethullah Verkânîsî, muhabbet ile hataya düşen zümreleri eleştirirken, manevi tecrübe ile edindikleri mertebelerin onları yanılttığından söz eder. Bu manevi tecrübeleri “vicdân”²⁷ diye niteleyen Verkânîsî’ye göre, böylelerini istikamet yoluna çevirmek gafletteki bir kişiyi irşâd etmekten daha zordur. Verkânîsî bu hususta şunları söyler:

“Çoğu zaman ehl-i sünnete muhalif itikatlarda, doğru olmayan hareketlerde ve uygun olmayan sözlerde, haddi aşan muhabbet görülmektedir. Hatta birçok cahil, içerisinde buldukları Allah ve Resûl’ünden uzak hallerini, yakınlık olarak saymaktadırlar. Bu duruma

²³ Verkânîsî, *Âdâb*, 70-71.

²⁴ Verkânîsî, *Âdâb*, 71-72.

²⁵ Verkânîsî, *Âdâb*, 61-62.

²⁶ Hâfız Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız* (Tahran: Mehrandish Books, 2016), 27 (1. Gazel).

²⁷ Arapça, bulmak, iç duygusu, nefis ve batınî kuvveleri ifâde eden bir kelime. Vicdân, vecdden daha özeldir. Zira vicdânın Hakk’a arkadaşlığı vardır, iç hislerle idrak edilen şeylere vicdâniyyât denir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 700.

da kendi *vicdân*larını şahid kılarak şöyle derler: ‘Biz *vicdân*ımıza göre meşrebimizde güçlü bir *nisbet* görmekteyiz.’ Keşke *vicdân*larını şeriatın sahibi Hz. Peygamber’e biraksalardı. Keşke cezbenin, *vicdân*dan çıkıp şeriatın hududunda sabit kalması için çaba gösterelelerdi. Zira cezbede hata olursa ve cezbe sahibi şeriatın sınırlarına aykırı bir cezbede olduğunun farkındaysa, böylesini istikamet yoluna çevirmek yüz gafili sülûke koymaktan daha zordur.”²⁸

3. Tarikata İntisâb Ādâbı

3.1. Bir Mürşide Bağlanmanın Gerekliliği

Tecrübî bir ilim olması hasebiyle tasavvufî eğitim, sûflilere göre bir mürşidin rehberliğinde alınmalıdır. Şeyh, marifetullaha erişmede yolu kolaylaştıran bir araçtır. Bu bağlamda Abdulvehhab Ş’arânî (ö. 973/1565) şöyle der: *Şeyhe bağlanmanın gayesi müride yolu kısaltmaktan başka bir şey değildir. Şeyhsiz yola koyulan, ömrü geçip maksadına varmayabilir. Şeyh, geceleyin hacıları Mekke’ye götürün rehber gibidir.*²⁹ Şeyh Fethullah, mürşid gerekliğini muhabbet ve marifet bağlamında izah eder. Ona göre mürid, gafletten kurtulmak için arif, kâmil, mükemmil ve mahir bir şeyhe bağlanmalıdır. O, bu konuyu şöyle izah eder:

Mürid, mâsivâyyla meşguliyetin nefsin sebep olduğu bir hata olduğunu, yüksek mertebelere yönelmesi gerektiğini idrak ettikten sonra vuslatullaha iştîyak duyar. Allah’a vuslat ise ancak muhabbet ve marifet ile gerçekleşebilir. Muhabbet; kavuşma, ünsiyet ve görmeyi gerektirir. Müridin Allah Teâla’ya olan marifeti, iktiza ettiği hususlara kendini bağlamak suretiyle sıfatların keşfolmasıyla gerçekleşir. Böylece günahlarla karşılaştığında azabın şiddetini anımsayarak vazgeçer. Büyük günah işlediğinde ise rahmetin bolluğunu bilip ümit kesmez. Çok amel işlediğinde de Allah’ın *el-Ganî* olduğunu hatırlayarak amelîyle böbürlenmez. Bahsedilen bu hal, ancak taklidî imandan sıyrılıp kâmil imana erişmekle gerçekleşir. Bu da taklitten ilme (ilme’l-yakîn), ilimden görmeye (ayne’l-yakîn), görmekten de hakkı müşahede etmeye (hakka’l-yakîn) yükselmekle olur. Kişi Allah’tan yüz çevirip gaflet içerisinde zikirle meşgul olduğunda, muhabbet ile marifeti nasıl elde etsin?! Böylesinin imanı da kâmil olmayıp taklid üzere olur. İşte bundan dolayı kişi, kâmil, mükemmil, muhib, ârif, tarikat ve hakikat sahasında mahir bir şeyhe bağlanıp sülûke girmelidir. Böylece ona tabi olarak muhabbet ve marifete ulaşır.³⁰

Şeyh Fethullah, bir mürşid nezdinde manevi eğitim görmeyi Allah’ın bir lütfu olarak addeder. Zira insanın hakikatini oluşturan âlem-i halktan olan beş unsur noksan olup karanlıktır. Bunlar, nefs-i emmâre ile toprak, su, ateş ve havadan ibaret olan anâsır-ı erbaadır. Şeyh Fethullah bu dört unsurun kişide meydana getirebilecek manevi hastalıkları şöyle açıklar:

²⁸ Verkânîsî, Ādâb, 62.

²⁹ Abdulvehhab eş-Şârânî, *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk* (Dımaşk: Dâru’t-takvâ, 2004), 100-101.

³⁰ Verkânîsî, Ādâb, 29-30.

Toprak unsurunun noksanlığı, ibadetlerde gevşeklik ve emir ile yasaklara uymamaktır. Su unsurunun noksanlığı, münafıklık ve iki yüzlülüktür. Su, kabına göre renk ve şekil aldığı gibi kişi de salihlerin yanında salih, fâsıkların yanında fâsık davranarak ikiyüzlü bir tavır sergiler. Ateş unsurunun noksanlığı, öfke ve nefsi sevmektir. Bundan ötürü, kişide kıskançlık, hirs ve şehvet meydana gelir. Hava unsurunun noksanlığı, kişinin kendini Allah'ın kullarından üstün görmesidir. Nefs-i emmârenin noksanlığı ise ortak kabul etmeksizin ilâhlik iddiasında olmasıdır. Bu noksanlıklar kalp hastalıklarının ana kaynağıdır. Yüce Allah bir kuluna ikram ettiğinde, ya ona vehbî bir cezbe verir ya da onu razı olduğu şeylere yönlendirerek ilâhî cezbeyle ulaştırır. Veyahut kâmil mükemmil bir şeyhin eli altında terbiye görmesini sağlar.³¹

3.2. İntisâbta Uygulanan Sekiz Şart Talimatı

Hâlidîliğin günümüzdeki birçok silsilesinde mürid, tarikata girip manevî eğitim almaya niyetlendiğinde öncelikle şeyhine intisab edip bağlılık ahdinde bulunur. Tarikatlarda bu bağlılıktan önce, müridler şeyhlerinin telkiniyle herkesin huzurunda birlikte tevbe ederler. Zira tevbe, tasavvufta mertebelerin ilki olarak kabul edilir.³² Mürid, tevbe edip tasavvufî eğitim almak için şeyhine bağlı olduğunu ikrar ettikten sonra, kendisinden sekiz şartı tatbik etmesi istenir.³³

Şeyh Fethullah, sekiz şartı eserinde izah etmiştir. Bu sekiz şartın mümkün mertebe gece tatbik edilmesi istenmiştir ki mürid bu önemli hususları rahatça yerine getirebilsin. Güneş doğana kadar mürid, yemez ve konuşmaz, gece esnasında istihareye niyet edip uyur ki müjde veya uyarı niteliğinde rüya görebilsin. Gördüğü rüyayı mürşidine anlatır ki bu rüya ile müridin meşrebi ve eğitim mertebeleri keşfolur.³⁴ Eserde bu şartlar detaylıca verilmiştir. Burada ilgili bölüm özetlenerek aktarılacaktır. Buna göre mürid tevbe edip intisâb edince, tercihen ilk gece yalnız ve inzivaya çekilerek sırasıyla şu şartları uygular:

1. Tövbe guslü niyetiyle namaz abdesti almak

2. Tövbe niyetiyle gusül abdesti almak

3. İki rekât namaz kılmak: Birinci rekatta Fatiha'dan sonra Kafirûn, ikinci rekatta İhlas suresini okunur.

4. Kalb ve dili ile tövbe etmek: Geçmiş günahlarının her türlüşünü tafsilatıyla hatırlayarak dil ile "Ya Rabbî! Sana tövbe ettim" der. Bunu söylerken titreyerek ve kalbi yanarak, yaptığı günahlara pişman olmalıdır. Ayrıca yanında hakkı bulunanın hakkını iade etmeli,

³¹ Verkânîsî, *Âdâb*, 50-51.

³² Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalim Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerif (Kahire: Müessesetü'd-dârü's-Şa'b, 1989), 178.

³³ Şartlar hakkında daha sonraki bir silsilede açıklanan detaylı bilgi almak için bk. Şeyh Abdülbaki Hüseyinî, *el-Minhâcü's-senî fi âdâbi's-Şeyh Abdülhakim el-Hüseyinî* (İstanbul: Haşemî Yayınevi, 2022), 128-162.

³⁴ Verkânîsî, *Âdâb*, 31-32.

gybet veya kötü söz söylediği kişilerden helallik istemelidir. Aynı şekilde namaz ve oruçlarını kaza etmelidir.

5. Yirmi beş defa “estağfirullah” demek: Mürid, Rabbine karşı hüsnü zanda bulunup tövbesinin kabul edildiğini düşünmelidir. Bu durumda günahlarının bağışlandığına dönük umudunu galip kılmalıdır. Fakat bir kabın pastan kirlenmesi gibi kalbi günahlardan paslanıp kirlenmiştir. Günahların bıraktığı izlerden arınmak için kalb huzur ve sükûnetle, içi yana yana yirmi beşten az, yetmiş beşten de fazla olmamak kaydıyla “estağfirullah” demelidir. Sayıyı şevkine göre belirler.

6. Silsiledeki şeyhlere Fatiha okumak: Mürid, şeyhi ve geçmiş şeyhler için Fatihalar okur. Fatihaları okurken önce Hz. Peygamber’e, ehli beytine ve ashabına, sonra da silsiledeki şeyhlerin isimlerini zikrederek onlara ithaf eder. Fatihaları okuduğu şeyhlerden, üstadının kendisine lütfetmesinde aracı olmalarını rica eder.

7. Ölüm rabitası yapmak: Mürid, sâdâtın himmetinin vasıtasıyla feyz hazır ve kalb de buna kabil olduğu hâlde, evlat, akraba ve mal-mülk gibi dünya muhabbetinin bunu elde etmeye engel olduğunu tefekkür eder. Bundan kurtulmak için ölüm sekerâtında olduğunu düşünerek râbita-ı mevt yapar. Bu manada şöyle tefekkür eder: Ölüm şiddeti galip gelmiş ve şeytan imanı çalmak için uğraşmaktadır. Bütün evladı ve akrabaları etrafında toplanmış ve mal mülkü gözü önündedir. Ölüm şiddeti ve şeytanın def’i için hepsinden teker teker yardım dilese de fayda vermediğini düşünür. Bu durumda bunları kovmanın önemini anlar ve Allah’tan başka koruyucu ve sığınağın olmadığını idrak eder. Böylece yakinen bilir ki kalbin kâmil bir biçimde kendisine bağlanmasına layık olduğu zat, yüce Allah’tır. O’nun dışındakilere ise ancak O’nun belirlediği çerçevede yönelmelidir. Sonra öldüğünü, zahiren elbiseleri çıkarılmış olsa da günahlarının bâtınında bir elbise gibi kendisiyle birliktelik edip onu kuşattığını tefekkür eder. Akraba, mal ve mülkten bu günah elbisesini ondan soymalarını diler ancak Allah’tan başka hiçbir şeyde fayda olmadığını görür. Ondandır bedeninin yıkandığını, güzel kokular sürülüp kefen ile örtüldüğünü tefekkür eder. Ne var ki günah ve kusurları giderilmemiş, çirkin bir halde örtülmemiştir. Yine akraba ve mal mülk fayda vermeyip ancak Allah’ın mağfireti onu kurtarabildiğini anlar. Daha sonra üzerinde namaz kılındığını ve affedilmesi için dua edildiğini tefekkür eder. Ancak duasını kabul edecek olan Allah Teala’dır. Dilerse kabul eder, dilerse de reddeder. Burada tekrar Allah’ın yanında, mal mülkün, akraba ve dostların fayda vermediğini idrak eder. Sonrasında bir tabutta insanların omuzunda taşındığını tefekkür eder. Ne var ki insanlar onun cismini taşısa da günahlarını taşıyamazlar. Ancak Allah’ın rahmeti günahları onun üzerinden kaldırır. En sonunda korkunç ve karanlık kabre konulduğunu ve Münker ile Nekir’in sorgusuyla baş başa kaldığını tefekkür eder. Burada da Allah’ın dışındaki evlat, akraba, dost ve mülkün fayda vermediğini görür. Bu makamların tefekkürleri sonucunda -şeriatın belirlediği sınır dışında- dünyadaki bağlantılar kesilir ve *muhabbet-i zâtiyye* elde edilerek kalb sadece Allah’a bağlı kalır. Bu ölüm rabitasının tefekkürü, tedarikli olma ve ihtiyaçları gidermede diğerlerinden daha önemlidir. Buradaki temel gaye, kabrin vahşetini tasavvur ederek korkuyu celp etmek değil; dünyadan tam anlamıyla ilişkiyi kesmeyi sağlamaktır. Çünkü tarikatın gayesi *muhabbet-i zâtiyye*

üzerine kurulmuştur. Nitekim korkuyu mülâhaza etmek, sülûk esnasında mübtedide *muhabbet-i zâtiyyenin* oluşmasına engel olabilmektedir.

8. Mürşid râbitası yapmak: Mürid, kendisine rehberlik eden şeyhe mecazî olarak bağlanıp muhabbet beslemelidir ki onunla hakiki muhabbet ve marifete yükselebsin. Bu durumu sağlamak için rabita esası konulmuştur. Rabita hakikatte, kalbin üstada bağlanmasıdır. Öyle ki sadece onun bir işaretiyle ya da sadece razı olduğu şeyleri bilerek nefsin arzularını terk etmeyi başarır. Mürid bu yolda, vesvese olmadan tam cezbe ve muhabbet üzerinde kalır. Rabitadan maksat, müridin heybet ve ihtişamla üstadını zihninde hazır bulundurmasıdır.³⁵

3.3. Tarikattan Çıkmaya Neden Olan Hususlar

Tarikat yolunda sadakat ve istikamet, müridin manevi ilerlemesinde büyük öneme sahiptir. Ancak bu yolculukta, kimi zaman müridlerin tarikattan çıkmasına neden olan durumlar ortaya çıkabilir. Şeyh Fethullah müridin tarikattan çıkmasından bahsetmiştir. Burada, birçok dergahta görülen tekrar tevbe etme ve intisap yenileme nedeninin de cevabı bulunmaktadır. Buna göre mürid, “tarikattan çıktım” sözüyle ve büyük günah işlemesiyle ittifakla tarikattan çıkar. Dolayısıyla müride yaraşan, belli bir müddet sonra tarikata olan intisabını tazelemesidir. Zira kişinin bu tehlikelere düşmediği durumlar azdır. İşte müridin genelde ilerleme kaydetmemesinin sebebi budur. Bununla beraber mürid sürekli terakki etme çabasında olmalıdır. Şeyh Fethullah bu hususta şunu nakleder: *Mürid bir mertebede üç gün kalırsa ölüm onun için daha iyidir. Nitekim bazıları, bir mürid üç güne kadar yeni bir hal için kendilerine danışmadıklarında, ayaklarını yere vurup “giden gitti, kaçan kaçtı” diyerek bu duruma olan şaşkınlık ve rahatsızlıklarını ifade etmişlerdir.*³⁶

4. Müridin İtikat ve Amelde Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

4.1. Müridin İtikat ve Ameldeki Mezhebi

Şeyh Fethullah eserinde mürid için gerekli hususlara temas eder. Bu kapsamda itikadi ve ameli tercihlerinden, günlük yeme âdâbına kadar birçok hususa değinir. Buna göre evvela talip olan herkes, akidesini Ebu Hasan Eş’arî (ö. 324/935) veya Ebu Mansur Maturidî’nin (ö. 333/944) mezhebine uygun olarak tashih etmelidir. Bunların dışında, aykırı olan (şaz) hiçbir fakih, muhaddis, müfessir, mutasavvıf ve ârifin sözüne iltifat etmemelidir. Aykırı sözün sahibi kim olursa olsun fark etmez. Özellikle bu aykırı davranan kişi, ayet ve hadisleri çoğu zaman hataya muhtemel kendi keşfine göre tevil eden bir mutasavvıf olduğunda daha hassas olmalıdır. Şeyh Fethullah, tasavvufun muhakkik âlimlerinin bu gibi kişilerin keşiflerine itibar edilmemesi gerektiği görüşüne temas eder:

Mürid, itikadını tashih edip düzelttikten sonra ameli açıdan dört mezhebin birine göre fikhın hükümlerini öğrenir. Mezhep içerisinde ihtilafı konularda en sahih görüşe göre amel

---

³⁵ Verkânîsî, *Âdâb*, 24-31.

³⁶ Verkânîsî, *Âdâb*, 70.

eder. Mürid, itikadını düzeltip bir mezhebe göre eğitim aldıktan sonra kalbini tasfiye (arındırma) etmeye başlar. Böylece amelde ihlası sağlayan *muhabbet-i zâtiyyeyi* elde etmeye çabalar. Bu esnada kendisinde bir hal veya cezbe oluşursa, bunu akaid ve şeriat ile ölçmelidir. Bu ikisine muvafık olduğunda sevinmeli ve bu hal ve cezbeyle devam etmelidir. Halleri bu iki ölçüye uymadığında ise terk etmeli ve Allah'a istiğfar etmelidir. Bilmelidir ki bu cezbe ve hal, Allah'tan gelmemiştir. Bilakis nefsin ve şeytanın kandırması olan bir istidraktır.³⁷

Şeyh Fethullah şeriat-tarikat dengesinde, kesin bir tavırla şeriatı ölçü olarak altını çizer. Ona göre şeriat ve akaide uymayan cezbe ve halin hakikat olduğuna dair bin rüya, bin keşif ve bin *vicdan* şahitlik etse de bu durum değişmez. Hatta yanına bin melek geldiğini zannedip onu müjdeleseler yine de bunları terk etmelidir. Yine bu konuda tevil ve kıyası da hoş görmemektedir. Buna göre kişi kendisi için tevil, maslahat ve kıyas kapılarını açmamalıdır. Çünkü bu kapılar kapanmıştır. Tevil edilecek hususları müçtehitler tevil etmiştir. Aynı şekilde maslahat ve kıyas da böyledir. Dolayısıyla bu konularda içtihat kapısının kapandığını savunur.³⁸

Öte yandan Şeyh Fethullah, müridin başkalarının hatalarına karşı, îsâr ve melâmet anlayışlarını benimsemesine işaret eden tavsiyelerde bulunur. Buna göre mürid, başkaları hakkında hüsnü zanda bulunmalı ve az bir teville olsa da bunu dikkate almalıdır. Fakat kendi nefsinde böyle davranamaz. Zira mürid, kendi nefsinde değil; müminlere karşı hüsnü zanda bulunmalıdır. Hatta yasak olan şeyler bir tarafa, emredilen şeylerde bile nefsinin noksanlıkla itham etmelidir.³⁹

4.2. Bidatlardan Uzak Durmak

Üzerinde durulan bir diğer husus bidatlardan uzak durmaktır. Şeyh Fethullah'a göre bidatlardan maksat, sahabe döneminde bulunmayan, kıyas hükmü altına girmeyen ve ümmetin icma olarak "hasen" görmediği şeylerdir. Hasen görülen şeyler; minareler, ribatlar, ilmi eserler telif etmek ve medreseler kurmak gibi kıyasa uyan veya ümmetin güzel gördüğü şeylerdir. Çünkü ümmet, bu gibi şeylerin dindeki önemi hususunda söz birliği etmiştir. Şeyh Fethullah bu temeli oluşturduktan sonra tarikatta uygulanan zikir meclislerini de hasen bidat kabilinden sayar. Yine ona göre, Nakşibendî sâdâtının belirlediği özel keyfiyet ve edebelere uygun olarak icra edilen teveccüh, hatm-i hâcegân, celal ve nefy u isbât zikri gibi tarikatın açıkça bilinen uygulamaları, bidat değildir. Bu uygulamaların bidat olmadığını geçmiş şeyhlerin icmainsine bağlamak suretiyle şöyle savunur: "*Zira bidatlerden tamamen korunan sâdât-ı kiramın bu gibi amelleri inkâr etmeden ve karşı çıkmadan son derece ısrarcı bir biçimde tatbik etmeleri, onlar hakkında hüsnü zanda bulunmamıza ve bilemesek de bu konularda mutlaka delilleri*

³⁷ Verkânîsî, *Ādâb*, 65.

³⁸ Verkânîsî, *Ādâb*, 65-66.

³⁹ Verkânîsî, *Ādâb*, 66.

olduğu düşüncesine sevk etmektedir."⁴⁰ Bidat hususunda birçok örnek veren Verkânîsî, bu konudaki tafsilat için İmam Rabbânî'nin *Mektûbâtına* yönlendirir.⁴¹

Verkânîsî'ye göre, şeriatın zahiren kabul etmediği, bazı cahil sûflilerin adet edindiği sözler, tevili mümkün olsa da bidattır. Bu hususta İmam Rabbânî'nin "bizim tarikatımızın esasî şeriatın zahirini ölçü edinmektedir". Sözü nü nakleder. Bu kapsamda cahil sûflilerin kendi şeyhlerine söyledikleri "*sen bize bunu verdin, sen bizden bunu aldın, sen bizden bu belayı giderdin, sen dinimizin ve dünyamızın sahibisin*" gibi sözler bu kabildendir. Şeyh Fethullah'a göre, bu sözlerin "*Allah'tan rica etmede sen vasıtasın*" ya da "*Allah bize bunları senin bereketinle verdi*" gibi tevelleri olsa da bunlardan kaçınmak gerekir.⁴² Şeyh Fethullah bunların dışında zahiren küfre sebep olabilecek sözlerden kesin bir ifadeyle men etmiştir. Bu hususta fetva niteliğinde şunları söyler:

...Bahsedilen sözlerin bir kısmı ise kişiyi küfre götürebilmektedir. Mesela onların şeyhlerine teslim olma iddiasında sarf ettikleri "şeyhimiz puta secde etmeyi emretse secde ederiz" sözü küfre gitmeye koşul getirmektir. Oysa küfre gitmeye koşul getirmek "Zeyd havada uçarsa küfre giderim" gibi imkânsız bir şartla olsa da küfürdür. Aynı şekilde "Allah adına yalan yemin ederim ancak şeyhin adına yalan yemin etmem" sözü de böyledir. Çünkü Allah'tan başkası üzerine yemin etmek tazim niyeti barındırıyorsa küfürdür. Yoksa mekruhtur.⁴³

5. Tarikatta Uygulanan Günlük Evrâd

Evrâd, genel anlamda iki kısma ayrılır: Zikr-i celâl (lafzatullah) ve nefy u isbât (lâ ilâhe illallah) zikri. Zikr-i celâl de aynı şekilde iki kısımdır: Birincisi sadece kalb latifesi ile yapılan zikr-i celâldir. İkincisi de beş letâif üzerinde icra edilen letâif virdidir.

5.1. Kalb Virdi

En az beş bin olmak üzere müride verilen ilk zikirdir. Mürid, herhangi bir nedenden dolayı eksik çekerse veya günlerce terk ederse kaza edilmez.

Kalb zikrinin icra edilişi şöyledir: Mürid, abdestli olarak kıbleye döner ve gözlerini yumar. Vird esnasında önünde bir duvar olmalı ya da üstüne bir örtü atmalıdır. Diz üstünde ya da sağ ayağını sol ayağının altına koyup, sağ kalçası üzerinde (aks-i teverrük) oturur. Eğer zorlanıyorsa bağdaş kurarak da oturabilir. Yirmi beş defa diliyle "estağfirullah" der. Daha önce geçtiği gibi Fatihaları şeyhine ve geçmiş sâdâta hediye etmek üzere okur. Zikir esnasında kalb huzurunun sağlanması için üstadını rabita ederek meded diler. Kalbiyle "Allah Allah" diyerek zikre başlar ve ism-i zatın manası olan *zat-ı bahtı*⁴⁴ düşünür. Sayı her yüze

⁴⁰ Verkânîsî, *Âdâb*, 67-68.

⁴¹ Sirhindî, *Mektûbât*, 1/ 159-160 (186. Mektup).

⁴² Verkânîsî, *Âdâb*, 69.

⁴³ Verkânîsî, *Âdâb*, 69.

⁴⁴ Zât-ı baht ve zât-ı sırf mertebesi olan ahadiyyete hiçbir sıfat verilemez, hiçbir şey izâfe ve nisbet edilemez, ona mutlak sıfatı dahi verilemez. Süleyman Uludağ, "Ahadiyyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/484.

ulaştığında diliyle: ”الهي انت مقصودي ورضاك مطلوبي“ “Allah’ım maksadım sensin ve rızanı talep ediyorum.” der. Bu halde zikir çekerken melamî bir neş’eyle, kendini bu davada iddialı görmez. Zira gerçekte Allah’tan ve rızasından başka maksat ve istekleri vardır. Davasındaki bu çelişkiden dolayı üzüntüye kapılır ve üstadından davasının doğru olması için yardım diler. Bu şekilde zikir bitene kadar devam eder. Zikir tamamlandığında, dikkatsizce ve gafletle çektiği vird, Yüce Allah’a layık olmadığından günah işlemiş gibi bir niyetle yirmi beş defa “estağfirullah” der. Bu istiğfarı, aynı şekilde layıkıyla yerine getirmediği düşüncesiyle; namaz, oruç, Kur’an-ı Kerim okuma esnasında, ders alıp verirken, farz veya sünnet olan sadaka verme gibi bütün hayırlı işlerin başında ve sonunda dile getirilir.⁴⁵

Zikr-i celâlin keyfiyeti konusunda sâdât-ı kiramdan birçok görüş nakledilmiştir. Bunlardan bazıları: Kalbin “Allah” lafzı yazısıyla nakşedilmesi, lafzı kalbte anmadan sürekli manasını düşünmek, manayı düşünmeden sürekli lafzı kalpte anmaktır. Hem lafız hem de mana ise şöyle birleşir: Önce zatın huzurunda olduğunu düşünür. Sonra bu düşüncenin gitmemesi için lafız ile kayıtlayıp kalbî zikre devam eder. Bu durum, manayı unutmamak için talebelerin ilmi metinleri sürekli tekrarlamasına benzetilmektedir.⁴⁶

Şeyh Fethullah’a göre zikir esnasında müride gaflet ve vesvese hali gelirse, vesveseyi gidermeye kendini zorlayarak zikre devam etmemelidir. Zira bu hal, durumu daha da zorlaştırıp karmaşık yapacaktır. Bu haline en uygun şey; kalbinin zikre devam ettiğini ve bu zikri unuttuğundan dolayı kendisine gaflet geldiğini bilmesidir. Böylece daha fazla üzüntüye kapılmaz ve zikirden lezzet almaya başlar. Allah Teâla, bir kulun kalbini gafletten uyandırıp ona huzur ikram ettiğinde kendisine birtakım alametler gösterir. Bu alametlerin en belirginini, kişinin günah ve mekruhlardan sakınıp nefsin hastalıklarından ve arzularından uzak durmasıdır. İşte bu durum letâif virdi vaktinin geldiğini gösterir.⁴⁷

5.2. Letâif Virdi

Şeyh Fethullah letâif virdinin icra edildiği letâifin mahiyeti hakkında bilgi verir. Buradaki bilgiler ana hatlarıyla, İmam Rabbânî’nin *Mektûbât*’ında letâife dair malumatın bir hülasası niteliğindedir.⁴⁸ Buna göre letâif, alem-i emrin unsurlarına denmektedir. Alem-i emr denmesinin sebebi, madde ve şekil olmaksızın Allah’ın emriyle yaratıldığındandır. Buna göre alem-i emrdeki beş letâifden *insanî kalbin yeri*, sol memenin dört parmak aşağısında, *insanî ruh*, sağ memenin dört parmak aşağısında, *sır sol memenin iki parmak yukarısında*, *hafî sağ memenin iki parmak yukarısında*, *ahfâ* ise boğaz çukurunun iki parmak altındadır.⁴⁹

⁴⁵ Verkânīsī, *Ādâb*, 44-45.

⁴⁶ Verkânīsī, *Ādâb*, 45-46.

⁴⁷ Verkânīsī, *Ādâb*, 46.

⁴⁸ İlgili bölüm için bk. Sirhindî, *Mektûbât*, 1/240-256 (260. Mektup).

⁴⁹ Farklı görüşler için bk. Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009), 55.

Verkânîsî'ye göre bu latîfeler nuranî birer cevherdirler. Zira kendi makâmlarına yükseldiklerinde, keşif ehline yerleri boş delik olarak gözükmiştir.⁵⁰

Verkânîsî'nin aktardığı bir diğer görüşe göre, bu latifeler cevher değil, nuranî bir arazdır (varlığı kendisiyle sabit olmayan bir vasıf). Allah Teâlâ, âlem-i emirde letâifin her biri için rabbânî kemâlât lütfetmiştir. Ancak, insan bedenine girdikten sonra nefis, bu latifeleri karartarak kemâlâtı noksana çevirmiş ve onları kendi arzularıyla meşgul etmiştir. Yüce Allah *kalb* için kemal olarak huzur ve *tecellî-i zatîyi*, *ruh* için cezbe ve *muhabbet-i zatîyeyi*, *sır* için zatın vahdetini idrak etmeyi, *hafî* için *istiğrâkı*, *ahfâ* için ise *izmihlâli* yaratmıştır. Letâif aslında nurani birer araz iken nefisle birleşme sonucunda, nefis onların nurlarını söndürmüş, yollarını karartmış ve feyz kapısını kapamıştır. Buna göre; *Kalb*deki huzur-ı zâtînin yerini dünya ve sebeplerine bağıllık aldı. *Ruhtaki muhabbet-i zâtîyyenin* yerini dünya muhabbeti ve nefsin arzuları, *sırdaki vahdet-i zâtîyyenin* yerini nefsin isteklerinde vahdet (birliğe), *hafîdaki istiğrak* halinin yerini dünya peşinde sürüklenme, *ahfâdaki izmihlal* halinin yerini dünya ve isteklerinde kaybolmak aldı. Bu durumda nefis çoğu zaman kendi arzuladığı şeyler dışında başka hiçbir şeyle ilgilenmeyerek sadece kendini görür.⁵¹

Mürşid, müride bahsedilen nurani letâif üzerinde zikir yapmasını telkin eder. Bu zikirlerin devamı ile nefsin karanlık ve kasveti letâifden giderilir. Böylece letâif, en baştaki kemal mertebelerini arzular hale gelir. Sonuç olarak yükselerek asıllarına ve makamlarına doğru seyrederek. Âlem-i emirden sonra latifeler, Allah'ın sıfatlarında seyretmeye yükselirler. Sıfatlar, âlem-i emirde asıl olan letâifin aslıdır. Sonra sıfatlar âleminden isimler âlemine, isimler âleminden şuûn âlemine, şuûn âleminden de Zat-ı ilahîye doğru seyrederek yükselir. Ancak sıfatlara kadar olan seyir makam olarak, sıfatlardan sonra ise hâl olarak gerçekleşir. Hâl ile yükselme ile makam ile yükselme arasında fark vardır. Makam köklü, devamlı ve meleke olarak kişide yer alır. Hâl ise tam tersine geçici ve değişkendir. Latîfeler, makamlarına ve kemalatına yükseldiğinde; kalbin kemali tam huzur, ruhun kemali tam cezbe, sırrın kemali tam vahdet, hafînin kemali tam *istiğrâk* ve ahfânın kemali olan tam *izmihlâl* halleri salık için gerçekleşir. Bazen salık bu makamlara yükseldiği halde bunun farkında olmaz. Bazen de latifelerin bir kısmı yükselir bir kısmı yükselmez. Mesela sadece tam cezbe veya cezbe olmadan tam huzur gerçekleşebilir.⁵²

5.3. Nefy u İsbât Virdi

Nefy u isbât ile salık, karşılaştığı çeşitli şühûdatı nefyederek sürekli şuhuddan şuhuda, zuhurdan zuhura intikal eder. Bunların hepsi *velâyet-i suğrâ* mertebesinde tahakkuk eder. Burası, ubudiyeti idrak etme, nefis ve hastalıklarından uzak durma mertebesidir. Zira nefis, emirlere uyup, yasaklardan sakınarak ve nefsin arzularından uzak durarak mutmain gö-

⁵⁰ Verkânîsî, *Âdâb*, 47-48.

⁵¹ Verkânîsî, *Âdâb*, 48-50.

⁵² Verkânîsî, *Âdâb*, 51-53.

zükse de gerçekte bu durum onun özelliği değildir. Bilakis bu aşamada görülen ibadete sarılma, haramlardan kaçınma ve arzuları terk etme bir alışkanlık olarak kabul edilir. Dolayısıyla bunda çok fazilet görülmemiştir.

Şeyh Fethullah Nakşibendi şeyhlerinden Alaeddin Attâr'ın şu sözünü nakleder: Nefy u isbât virdi, mübtediler için zikir-i celal gibi “la maksude illa hu (Allah'tan başka maksat yoktur)” manasında icra edilir. Dolayısıyla zikir, gaflet ve vesveseleri kovmak için yapılır. Şeyh Abdurrahman Tâğî, zulmeti gidermek için, bazı hallerde zikir yapmaksızın nefesin göbek altında tutulmasını emretmiştir.⁵³

Velâyet-i kübrâ mertebesindekilere uygun düşen; şehvanî arzular, vehim ve hayalleri kovmak için belli vakitlerde tayin edilmiş özel zikirler dışında nefy u isbat zikridir. Zikir için tayin edilmiş vakitlerde ise onlar için uygun olan, şekil ve manasını düşünerek tehli (La ilahe illallah) zikrini çekmeleridir.

Sonuç

Tarikatların usulü hakkında bilgi veren âdâb türü eserlerde tasavvufi eğitime dair detaylar öğrenilmektedir. Şeyh Fethullah'ın telif ettiği âdâb risalesi ise günümüze kadar silsilesi devam eden Nakşî-Hâlidî merkezlerce halen uygulanmaktadır. Şeyh Fethullah eserinde evvela tarikatın amacı ve esaslarını işlemiştir. Ona göre tarikatın amacı, amelde ihlası sağlamak için muhabbeti elde etmeye çalışmaktır. Fakat buradaki muhabbet, din işlerinde olduğu gibi ibadet ve manevi hallerde de sadece Allah'a dönük olmalıdır. Tarikatın temel ilkesi olarak ise Hz. Peygamber'e tabi olmak ve mürşide sevgi besleyip sadık kalmayı öne sürer. Şeyh Fethullah'a göre tarikatın amacı ve esaslarını uygulayabilmek için kişi bir mürşide bağlanmalıdır. Zira muhabbete erişebilmek için gafletten uzak durmak gerekir. Bu ise ancak bir mürşidin manevi eğitimiyle mümkündür.

Tarikata intisab için sekiz şartın uygulanması gerektiğinden bahseden Şeyh Fethullah, bu şartların nasıl uygulanmasına dair bilgi vermiştir. Bu şartlar içerisinde tasavvufun ilk mertebesi olan tevbe, mürşide bağlılığı ifade eden mürşid rabitası ve dünya sevgisinin giderilmesini sağlayan *rabita-i mevt* yer almaktadır. İntisabtan sonra müridin ehl-i sünnet itikadına göre akidesini tashih etmesi gerekli görülmüştür. Buna göre mürid, ehl-i sünnetteki itikadi ve ameli mezheplerden birine bağlı olmalıdır. Ayrıca mürid, bidatlardan sakınmalı ve ruhsat yerine azimete sarılmalıdır. Müridin tarikattan çıkmasına da değinen Şeyh Fethullah, müridin, “tarikattan çıktım” sözüyle ya da büyük bir günah işlemek ile tarikattan çıkacağını söyler.

Şeyh Fethullah, tarikatların en önemli esaslarından sayılan zikirden bahsederken bunların mahiyet ve keyfiyetine dair detay verir. Mürid önce kalb üzerinde icra edilmek suretiyle lafzatullah zikri ile başladığı günlük virdine, belli bir mertebeye eriştikten sonra letâif ile devam eder. Letâife dair detaylı bilgi verirken, Şeyh Fethullah'ın bu konuda İmam Rabbanî'den etkilendiği görülmüştür. Letâif virdinden sonra ise kelime-i tevhid zikri olan nefy

⁵³ Verkānisī, Ādāb, 58.

u isbat zikrinden söz eder. Bu zikrin nasıl uygulanması gerektiğini erkan, şart ve âdâbı bağlamında izah eder.

Kaynakça | References

- Arpaguş, Safi - Bayındır, Kübra Betül. "Tasavvuf Âdâb ve Erkân Risâleleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2017), 285-315.
- Baz, İbrahim. *Şeyh Asım Ohini ve Birketü'l-Kelimat fi Manâkibi Ba'dî's-Sadat İsimli Eseri*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2018.
- Buhârî, Hâce Muhammed Pârsâ. *Kudsiyye (Kelimât-ı Bahâeddin-i Nakşibend)*. Tahran: Kitaphâne-i Tahûrî, 1975.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Çakır, Mehmet Saki. *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhu: 19. yüzyılda Nakşibendî-Hâlidilik*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021.
- Çakır, Mehmet Saki. XIX. *Yüzyıl Doğu ve Güneydoğu İrfanı Kaynaklarından Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin Mînah İsimli Eseri (Tahkik ve İnceleme)*. İstanbul: Haşemî Yayınevi, 2019.
- Hüseynî, Şeyh Abdülbaki. *el-Minhâcü's-senî fi âdâbî's-Şeyh Abdülhakim el-Hüseynî*. İstanbul: Haşemî Yayınevi, 2022.
- Koç, Ahmed Hilmi. *el-Kelimâtu'l-kudsiyye li's-Sâdât-i'n-Nakşibendiyye*. Siirt: Tillo Medresesi Kütüphanesi, 1979.
- Kuşeyrî, Abdulkerîm. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalim Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerif. Kahire: Müessesetü'd-dârü's-Şa'b, 1989.
- Ohinî, Âsım. *Birketü'l-kelîmât*. Bitlis: Bitlis: Ohin Medresesi Kütüphanesi.
- Sirhindî, İmâm Rabbânî Ahmed. *Mektûbât*. çev. Muhammed Murad Minzelevî. 2 Cilt. İstanbul: Yâsin Kitabevi, 2006.
- Sühreverdi, Şehabeddin. *Avârifü'l-maârif*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-sakâfetu'd-dîniyye, 2006.
- Şârânî, Abdulvehhab. *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk*. Dimaşk: Dâru't-takvâ, 2004.
- Şîrâzî, Hâfîz. *Dîvân-ı Hâfîz*. Tahran: Mehrandish Books, 2016.
- Tâgî, Şeyh Abdurrahman. *Mektûbât*. İstanbul: Haşemî Yayınevi, 2020.
- Tosun, Necdet. *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2009.
- Tûsî, Ebu Nasr Serrâc. *el-Luma' fi't-tasavvuf*. Kahire: Şirketü'l-Kuds, 2008.
- Uludağ, Süleyman. "Ahadiyyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/484. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Verkânîsî, Şeyh Fethullah. *Âdâb-ı Şeyh Fethullah*. çev. Mehmet Saki Çakır. İstanbul: Hâcegân Yayınları, 2018.
- Verkânîsî, Şeyh Fethullah. *Âdâbu't-tarîkati'n-Nakşibendiyye*. İstanbul: Haşemî Yayınevi, 2013.